

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Маріупольський державний університет
Кафедра грецької філології

**КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ:
курс лекцій**

Маріуполь – 2013

УДК 81'1 (075)
ББК 81.003я73

Когнітивні аспекти лінгвістики : курс лекцій [для студентів ОКР «Магістр», ОКР «Спеціаліст» спеціальності «Мова та література (новогрецька)»] / Укладач Кобиленко Н.К., ст.викл. кафедри грецької філології. – Маріуполь: МДУ, 2013. – 57 с.

Курс лекцій з дисципліни «Когнітивні аспекти лінгвістики» призначений для студентів ОКР «Магістр», ОКР «Спеціаліст» спеціальності «Мова та література (новогрецька)». Окрім лекційних матеріалів, містить питання для самоконтролю знань студентів, додатковий матеріал та список рекомендованої літератури

Рецензенти: Глущенко Л.М., к.філол.н.,
доцент кафедри класичної філології ЛНУ імені Івана Франка

Потіпак Ю.А., к. філол. наук,
старший викладач кафедри грецької філології МДУ

Затверджено до друку засіданням кафедри грецької філології (протокол № 8 від 20.03.2013)

Затверджено до друку вченою радою факультету грецької філології (протокол № 7 від 26.03.2013)

© МДУ, 2013
© Кобиленко Н.К.

ВСТУП

Курс лекцій з дисципліни «Когнітивні аспекти лінгвістики» розроблено для студентів ОКР «Магістр», ОКР «Спеціаліст» спеціальності «Мова та література (новогрецька)». Вони створені на основі Програми з відповідної дисципліни.

Дисципліна «Когнітивні аспекти лінгвістики» має за мету формування у слухачів певного рівня когнітивно-комунікативної компетенції; розвиток їх здібностей та здатності інтерпретувати художній текст, аналізувати семантику останнього, вміння виділяти спільні й відмінні ознаки в концептуальній структурі мовних одиниць, окреслити конфігурацію й наповнення мовної картини світу німецьких творів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

1. Дати слухачам необхідний мінімум теоретичних знань про когнітивну науку і когнітивну лінгвістику, про основні напрями досліджень у межах останньої, про сутність категоризації і концептуалізації як основних пізнавальних процесів, про структуру і типологію концептів, про різноманіття структурного зображення знань у мові, про механізми формування категорій та створити базу знань із курсу „Когнітивні підходи до семантики мовних одиниць художнього тексту”, які можуть бути застосовані під час роботи над обраною темою наукового дослідження, написання статей, доповідей, рефератів, тез певної тематики, професійної комунікації, науково-практичних і т.ін.
2. Навчити слухачів аналізувати мовний матеріал художнього тексту з використанням семасіологічного(від слова до значення), ономасіологічного (від концепту до слова) й компонентного аналізу.
3. Сформувати у слухачів аналітично-наукове ставлення до художнього твору.
4. Розвивати вміння і навички всебічного аналізу художнього тексту в руслі когнітивного підходу до семантики мовних одиниць.

Окрім курсу лекцій, у методичці подаються питання для самоконтролю знань студентів та список рекомендованої літератури.

ЗМІСТ

ВСТУП

Лекція № 1. КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

1.1. Специфіка когнітивної лінгвістики як науки

Лекція № 2. СТАНОВЛЕННЯ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ: ДЖЕРЕЛА, ЕТАПИ, ФОРМУВАННЯ ТА ЗАВДАННЯ.

2.1. Концепт як базове поняття когнітивної лінгвістики

2.2. Структура концепту та методика його опису

2.3. Концепт як основа мовної картини світу

Лекція № 3. КОГНІТИВНІ ПІДХОДИ ДО СЕМАНТИКИ МОВНИХ ОДИНИЦЬ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

3.1.1. КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА: НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ

3.1.2. Мова як об'єкт когнітивних досліджень.

3.1.3. Тематика і напрями когнітивних досліджень у лінгвістиці.

Лекція № 4. КОГНІТИВНА СЕМАНТИКА. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ І КАТЕГОРІЗАЦІЯ

4.1.1. Сутність концептуалізації і категоризації як основних пізнавальних процесів.

4.1.2. Концепти і категорії, їх формування і вербалізація.

4.1.3. Структура концепту. Концептуальний аналіз. Типологія концептів.

4.2. СТРУКТУРИ ЗОБРАЖЕННЯ ЗНАНЬ У МОВІ

4.2.2. Мовні значення як певні концептуалізації. Когнітивна граматика за Р.Ленекером.

4.2.3. Концепт і мовне значення. Лексичні й граматичні концепти.

Лекція № 5. ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЙ – ОДНА З ЦЕНТРАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ ЛЮДСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

5.1.1. Традиційна і альтернативні теорії категорій.

5.1.2. Прототиповий підхід до формування категорій. Поняття прототипу.

5.1.3. Функціонально-семіологічний підхід.

Лекція № 6. МЕТОДИКА ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ

6.1.1. Концептуальний аналіз семантики мовних одиниць.

6.1.2. Аналіз концепту

Організація самостійної роботи студентів

Питання для самоконтролю

Тестові завдання для самостійної роботи студентів

Література

Лекція № 1. КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

Мета: ознайомити студентів з когнітивною парадигмою сучасної лінгвістичної науки, пояснивши її специфіку, її джерела, етапи формування та завдання та проаналізувавши основні поняття та терміни.

Ключові поняття і терміни: когнітивізм, когнітивна лінгвістика, розум, знання, концептуалізація, категоризація, ментальність, когнітивна база, національно-культурний простір, константи культури, концептосфера, уявлення, схема, картина, фрейм, слот, сценарій (скрипт), гештальт, концепт, когнітивний аналіз.

План:

1. Специфіка когнітивної лінгвістики як науки.
2. Становлення когнітивної лінгвістики: джерела, етапи формування та завдання.
3. Концепт як базове поняття когнітивної лінгвістики.
4. Структура концепту та методика його опису.
5. Концепт як основа мовної картини світу.

Ключові поняття і терміни: когнітивізм, когнітивна лінгвістика, розум, знання, концептуалізація, категоризація, ментальність, когнітивна база, національно-культурний простір, константи культури, концептосфера, уявлення, схема, картина, фрейм, слот, сценарій (скрипт), гештальт, концепт, когнітивний аналіз.

Література :

1. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. – 1994. - № 4. – С. 17 - 32.
2. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. - Минск: ТетраСистемс, 2005. - 256 с.
3. Кобрин Н.А. Когнитивная лингвистика: истоки становления и перспективы развития // Материалы 2-ой Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике “Когнитивная семантика”. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – С. 170 - 175.

1.1. Специфіка когнітивної лінгвістики як науки

Когнітивізм – це напрям в науці, об'єктом вивчення якого є людський розум, мислення та ті ментальні процеси та стани, які з ними пов'язані. Це наука про знання та пізнання, про сприйняття світу в процесі діяльності людей.

Зараз говорять про когнітивну революцію. Н. Хомський, відомий американський лінгвіст, писав: «Когнітивна революція відноситься до стану розуму мозку і тому, як вони обумовлюють поведінку людини, особливо до когнітивних станів; стани знання, розуміння, інтерпретацій, вірувань тощо».

Процеси, пов'язані зі знанням та інформацією, називаються когнітивними, або когниція. Їх синонімами є слова «інтелектуальний», «ментальний», «розумовий».

Згідно з когнітивізмом, людина повинна вивчатися як система переробки інформації, а поведінка людини – описуватися та пояснюватися в термінах її внутрішніх станів.

Крім того, терміном **«когнітивізм»** сьогодні називають:

- програму досліджень людського «мисленнєвого механізму»;
- вивчення процесів переробки інформації, яка приходить до людини по різних каналам;
- побудову ментальних моделей світу;
- устрій систем, забезпечуючи різного роду когнітивні акти;
- розуміння та формування людиною та комп'ютерною програмою думок, які представлені на природній мові; побудова моделі комп'ютерної програми, яка може розуміти та продукувати текст;
- широкий спектр психологічних процесів, які обслуговують мисленнєві акти.

Що нового приносить когнітивізм? Когнітивізм робить заявку на метод серійного, якщо завгодно, «промислового» рішення завдань про людські думки.

До когнітивістів вчені прагнули відкрити загальні логічні закони, які «робили» б в усіх галузях науки та практики. Тобто, у когнітивізма величезна традиція, початок якої в античності. Людським інтелектом, закономірностями мислення з давнини займалася логіка філософія, фізіологія, психологія. Так, у

філософії існує цілий розділ – гносеологія – який займається теорією пізнання, але в рамках когнітивістики старі питання звучали по-новому. Наприклад, відкрилося їх різне відображення в пізнанні: одні представлені у вигляді наочних образів, другі – у вигляді наївних понять, треті – у вигляді символів.

У когнітивістиці головна увага приділяється людській когніції, досліджується не лише спостережувані дії, а їх ментальні репрезентації (внутрішні уявлення, моделі), символи, стратегії людини, які й породжують дії на основі знань, тобто когнітивний світ людини вивчається по його поведінці та діяльності, які протікають при активній участі мови, що формує мовленнєво-мисленнєву основу будь-якої людської діяльності, утворюючи її мотиви та установки, прогнозуючи результат.

Таким чином, до числа важливих принципів когнітивізму відноситься трактування людини, як діючого, активно сприймаючого та продуруючого інформацію, керуючогося в своїй мисленнєвій діяльності певними схемами, програмами, планами, стратегіями. А сама когнітивна наука стала розглядатися як наука про загальні принципи, що керують ментальними процесами в людському мозку. З точки зору спеціальної літератури до когнітивізму відносяться декілька наук: когнітивна психологія, культурна антропологія, моделювання штучного інтелекту, філософія нейронауки, лінгвістика тощо.

«Днем народження» когнітивістики Дж. Міллер називає симпозиум по теорії інформації, який проходив у середині 50-х років ХХ ст. інший американський професор Дж. Бруннер вперше починає читати лекції про природу когнітивних процесів. Разом з Дж. Міллером вони організовують у Гарвардському університеті в 1960 р. перший центр когнітивних досліджень.

В середині ХХ ст. з'явилась перспектива пояснити деякі мисленнєві процеси через спостереження за засвоєнням мови дітьми: складається уявлення, що діти якимось одноманітним засобом приходять до опанування своєю рідною мовою і, що той універсальний «алгоритм» опанування мовою складається із впровадження нових правил у «внутрішню граматику» дитини.

Узагальнюючи ці спостереження, дослідники дійшли до висновку про те, що ці правила дуже схожі на все, що керує і немовними різновидами діяльності та виглядає іноді, як мимовільна неконтролюєма поведінка, відображаючись на сприйнятті, пам'яті і навіть на емоціях. Основана на подібних розуміннях когнітивна методика близька до діяльності лінгвіста, коли той, аналізуючи текст, аналізує причини правильності та порозуміння речень.

В результаті когнітивної діяльності стверджується система змістів, які відносяться до того, що індивід знає, думає про світ. Дослідження того, як людина оперує символами, осмислюючи і світ, і себе в світі, об'єднало лінгвістику з іншими дисциплінами, які вивчають людину та суспільство, побудувало когнітивну лінгвістику.

Категоризація людського досвіду пов'язана з когнітивною думкою людини, тому що змістовна інформація, одержана шляхом пізнавальної діяльності людини і яка стала продуктом обробки, знаходить своє вираження в мовних формах: «Мовна свідомість взагалі та значення слова як його фрагмент є формою структурації та фіксації суспільного досвіду людиною знань про світ, форма презентації та актуального утримання знання в індивідуальній свідомості» (А.Н. Леонтьєв). Когнітивні процеси «пов'язані мовою та приймають форму промовних процесів» (О.С. Кубрякова).

Отже, когнітивна лінгвістика виникає на базі когнітивізму в межах сучасної антропоцентричної парадигми, суттєво поширюють обрії лінгвістичних досліджень. Наприкінці ХХ ст. назріла необхідність подивитися на мову з точки зору її участі в пізнавальній діяльності людини отримана в ході предметно-пізнавальної діяльності інформація надходить до людини через різні канали, але предметом розглядання в когнітивній лінгвістиці є лише та її частина, яка набуває своє відображення та фіксацію в мовних формах.

Деякі дослідники характеризують когнітивну лінгвістику як нову наукову парадигму. (Парадигма – не досить чітко визначений, загальнонауковий термін, приблизно тотожний вираженню «методологія наукового дослідження»).

Когніція – базове поняття когнітивної лінгвістики, воно охоплює знання та мислення в їх мовному втіленні, а тому когніція, когнітивізм виявилися тісно пов'язаними з лінгвістикою. Зараз стало вже аксіомою, що в усьому комплексі наук про людину стикаються, по-перше, відношення між мовою та іншими різновидами людської діяльності. Мова навіть в більшому ступені, ніж культура та суспільство, дає когнітивістам ключ до порозуміння людської поведінки.

Когнітивна лінгвістика сформувалася в подолання структурного мовознавства, але вона не суперечить структурному підходу, більш того, вона його припускає та у деякій мірі використовує. Структурні підходи до мови не базуються на іманентному уявленні мови, в різних країнах розмежовуються між собою в основному своєю прихильністю до певних національних наукових традицій та більшим або меншим ступенем редукціонізму.

Злам у свідомості багатьох лінгвістів нашого часу наступив лише з появою ряду нових дисциплін, які показали неадекватність теперішнього підходу до мовної системи, що ігнорує діяльнісну природу мови та її включення в процеси життєдіяльності людини та суспільства. Серед цих дисциплін, що виникли на зламі з лінгвістикою, опинилися психолінгвістика, етнолінгвістика, соціолінгвістика, когнітивна лінгвістика та лінгвокультурологія.

Формування певних уявлень про світ є результатом взаємодії трьох рівнів психічного відображення – рівня чуттєвого сприйняття, рівня формування уявлення (елементарні узагальнення та абстракції), рівня мовленнєво-мисленнєвих процесів. Уся сумарна інформація складає суть системи концептів.

Знання, здобуте в результаті безпосереднього досвіду переломлюється свідомістю з відповідно емпіричним досвідом, який вже мається. Більш того, реальні онтологічні фрагменти світу отримують якби тропеїчні риси в наївній картині світу, яка знаходить відображення в мові. Наприклад, метафоризація – основна ментальна операція, засіб пізнання та пояснення нового знання через старе. Людина не стільки висловлює свої думки за допомогою метафор, скільки мислить метафорами, а тому вони передумовлюють самоінтерпретуємість:

змістовне поле, сітка значень, гібридна семантика, семантичний простір, підключення різних теорій, центр семантичного поля тощо.

З когнітивною лінгвістикою пов'язані нові акценти в розумінні мови, відкриваючі широкі перспективи її бачення в усіх різноманітних та багатовимірних зв'язках з людиною, з її інтелектом, зі всіма пізнавальними процесами. Когнітивна лінгвістика виходить за межі саме лінгвістики. До сфери її інтересів входить логіка, психологія, соціологія, філософія, а це надає надзвичайну привабливість роботі в цій галузі.

Когнітивна лінгвістика та традиційне структурно-семантичне мовознавство не є альтернативними течіями наукової думки, це різні сторони пізнання лінгвістичної діяльності.

Що ж відрізняє когнітивну лінгвістику від традиційної науки? З'ясувати це можна, лише визначивши наступне. По-перше, те, як розуміється мова, яке теоретичне тлумачення вона отримує. По-друге, яке місце в системі людського пізнання займає когнітивна лінгвістика, та які науки полягли в основу. По-третє, яка специфіка поставлених в ній проблем і які засоби їх рішення.

Когнітивна лінгвістика – це лінгвістичний напрям, в центрі уваги якого знаходиться мова як загальний когнітивний механізм, як когнітивний інструмент – система знаків, що грають роль у інтерпретації (кодуванні) та трансформації інформації. Отже, центральна проблема когнітивної лінгвістики – побудова моделі мовної комунікації як основи обміну знаннями.

Ще В. фон Гумбольдт вважав, що мова – головна діяльність людського духу, що пронизує всі сфери людського буття та пізнання. Будь яка мова, позначаючи дещо в світі, побудовує або інформує для мовця на ньому картину світу.

Побудовані за допомогою мови концептуальні структури скоріше відносяться до можливого, ніж до актуального досвіду індивіда. Такими ж самим словесними висловлюваннями можуть малюватися різні концепти однієї концептуальної системи, що відображає неоднозначність мовних висловлювань. Ми говорили, що *людина та кінь біжать, біжить годинник, думки біжать,*

життя біжить тощо. Але мовні висловлювання в будь-якому випадку співвідносяться з певним концептом (або його структурою). Тому розуміння мовного висловлювання розглядається Р. Павіленісом як його інтерпретація в певній концептуальній системі, а не в термінах певної більшості семантичних об'єктів.

Ключові терміни когнітивної лінгвістики:

Розум – це здатність людини до причинного пізнання, а також до пізнання цінностей універсального зв'язку речей та явищ, здатність до цілеспрямованої діяльності всередині цього зв'язку. Це механізм породження знань та цілеспрямованої реалізації їх у взаємодії даного організму з середовищем. При цьому під середовищем розуміється вся структурність фізичних, соціальних та духовних факторів, з якими мати справу організму в процесі життєдіяльності.

Знання – володіння досвідом та розумінням, яке є правильним і в суб'єктивному і в об'єктивному відношеннях та на основі яких можна будувати судження та висновки, які забезпечують цілеспрямовану поведінку. Знання – динамічне функціональне утворення – продукт переробки вербального та невербального досвіду, що формує «образ світу». Петирим Сорокін вважав, що є три види наукової істини: *чуттєво-емпірична* (повсякденне знання), *науково-раціональна* (наукові знання) та *інтуїтивна*. Кожна з них – лише часткова істина, повна ж буде міститися в їх інтеграції в ціле.

Концептуалізація інтерпретується в сучасній лінгвістиці як «деякий наслідний» для різних форм пізнання процес структурації знань та виникнення різних структур, уявлень, знань з деяких мінімальних концептуальних одиниць.

Під концептуальною системою ми розуміємо той ментальний рівень або ту ментальну (психічну) організацію, де сконцентрована сукупність всіх концептів, даних розуму людини, їх упорядковане об'єднання. Тоді концептуальна система – це система поглядів та знань про світ, що відображає досвід людини.

Категоризація – це когнітивне розчленування реальності, сутність якої міститься у поділі всього онтологічного простору та різні категоріальні галузі. Це

структурування світу, акт віднесення слова/об'єкту до тієї або іншої групи, засіб встановлення ієрархічних відношень типу «клас – член класу».

Ментальність – сукупність мисленневих процесів, до яких входить побудова особливої картини світу.

Поняття когніції людини включає до себе не тільки складові людського духу (знання, свідомість, розум, мислення, уявлення, творчість, розробка планів, міркування, логічний висновок, рішення проблем, співвідношення, фантазування, мрії, але і такі процеси, як сприйняття, мисленневі образи, спогад, увагу та впізнання.

Когнітивна база – це певним чином структурована сукупність обов'язкових знань того чи іншого лінгвокультурного суспільства, якими володіють усі, хто говорить даною мовою. Когнітивна база формується когнітивними структурами, які в свою чергу формують нашу компетенцію і знаходяться в її основі. Інформація, що кодується та зберігається у вигляді когнітивної структури, включає до себе не тільки відомості про світ, але і знання мови та знання про мову.

Національний культурний простір – інформаційно-емоційне поле, віртуальний і в той же час реальний простір, в якому людина існує та функціонує, і яке стає усвідомленим при зіткненні із явищами іншої культури. До них відносяться усі явні та потенційні уявлення (як загальнонаціональні, так і індивідуально особисті) про феномени культури у членів даного культурно-національного суспільства.

Константи культури – це такі концепти, які з'являються в глибокій давнині та спостерігаються в поглядах мисливців, письменників та носіїв мови. Константа культури – це ще й «деякий постійний принцип культури» (Ю.С. Степанов, С. Проскурін): число, рахунок, письмо, абетка тощо.

Концептосфера – сукупність концептів, з яких, як з мозаїчного полотна, складається світорозуміння носія мови. Наприклад, з точки зору релігійного журналу «Вышенский паломник», генетичний код, який увійшов до свідомості нашого народу, до його менталітету –а духовний досвід може бути

репрезентований концептами слова, творець, істина, добро, світ, людина, свобода, кожен з яких має сакральний зміст в межах концептосфери російської православної свідомості.

Існують різні типи структур представлення знань: уявлення, схема, картина, фрейм, сценарій (скрипт), гештальт. Теоретично схожі вислови можуть репрезентувати в мовленні різні ознаки константи: *мне радостно* (фрейм), *я радуюсь* (сценарій), *радоваться* (схема), *запрыгать от радости* (картина).

Аналіз концептів, здійснений за допомогою наукового апарату лінгвістики, і дослідження концептуального влаштування природної мови надає змогу отримати достовірну інформацію про універсалії та ідентичні риси світобачення будь-якого народу, тобто відомості про такий унікальний феномен, який прийнято називати духом народу.

Лекція № 2. Становлення когнітивної лінгвістики: джерела, етапи, формування та завдання.

Література

1. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика (курс лекций по английской филологии): Учебное пособие. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – 124 с.
2. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вісник Черкаського університету. Сер. філолог. науки. – 1999. – Вип. 11. – С. 12 - 25.
3. Ивашенко О.А. Когнитивная метафора в формировании абстрактных концептов // Материалы 2-ой Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике “Когнитивная семантика”. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – С. 74 - 75.
4. Когнитивные аспекты изучения языковых явлений в германских языках : Межвуз. сб. науч. ст. – Самара: Самарский государственный университет. - 2000. – 136 с.

5. Лукашинец Е.Г. Когнитивные особенности вторичной языковой системы // Материалы 2-ой Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике “Когнитивная семантика”. – Тамбов: Изд-во ТГУ. – 2000. – С. 104 - 106.
6. МакКорман Э. Когнитивная теория метафоры // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 358 - 386.
7. Попова А.О. Когнітивна метафора та її типи: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2003. – 20 с.
8. Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость. – М.: Русские словари, 2000. – 416 с.

Когнітивна лінгвістика виникла в результаті взаємодії декількох джерел:

► когнітивної науки (англ. *cognitive science*), яка називається когнітологією.

Предметом її вивчення є влаштування та функціонування людських знань, а сформувалась вона в результаті розвитку інженерної дисципліни, відомої як штучний інтелект.

Когнітивна наука базується на наступній фундаментальній ідеї: «мислення являє собою маніпулювання внутрішніми (ментальними) репрезентаціями типа файлів, планів, сценаріїв, моделей та інших структур знань». Відповідно, ми мислимо концептами, як і мова – явними квантами добре структурованого знання.

Сам термін когнітивна наука з середини 70-х р. став вживатися для позначення галузі, в межах якої досліджуються процеси засвоєння, накопичення та використання людиною.

З точки зору когнітивної психології важливою здібністю людського розуму є вміння класифікації та категоризації предметів та явищ життя. Продукти категоризації – категорії – складають частину нашого когнітивного апарату та можуть розумітися як ментальні концепти, які зберігаються в довгочасній пам'яті.

У 70-х роках виникло розуміння того, що інтелектуальні процеси людини, моделюванням яких займається штучний інтелект, не можуть бути зведені до «універсальних законів людського мислення». Більшість інтелектуальних завдань вирішуються людиною не у вакуумі і не з чистого листа, а з опорою на ті знання, що мають. Деякі інтелектуальні завдання, а саме розпізнання образів та розуміння тексту без опори на вже отримані знання зовсім не вирішуються. Наприклад, щоб

зрозуміти фразу М. Цвітаєвої «Всяк храм мне пуст» треба знати, що храм у російській культурі – місто існування Бога, і тому він не може бути порожнім.

На порядку денному виникло завдання оперування знанням – представлення, зберігання, пошук, переробка, використання в комп'ютерних програмах.

Таким чином, когнітологія є не просто міждисциплінарною дисципліною, а синтетичною наукою, об'єднуючою при вивченні когнітивних процесів людини математику, філософію, лінгвістику, психологію, теорію інформації тощо.

► когнітивна психологія (про «психологізм у мовознавстві» писали ще в ХІХ ст. молодограматиками, а також О.О. Потебня, Р. Штейнталь, В. Вундт), яка мала за собою досвід психолінгвістики, хоча була значно ширшою за останню за своєю метою, а також за інтеграцією з іншими науками.

Відомо, що лінгвістика протягом свого розвитку тричі зіткнулася з психологією, збагачуючись нею і в 80-ті роки ХХ ст. (з'явлення когнітивної лінгвістики).

► лінгвістична семантика.

Природну сконцентрованість когнітивної лінгвістики на семантичній проблематиці та методологічна близькість її до лінгвістичної семантики пояснює прагнення когорти авторів говорити саме про когнітивну семантику, а не про когнітивну лінгвістику або граматику. Саме з семантики прийшли до когнітивної лінгвістики найбільш яскраві її представники – Н.Д. Арутюнова, А. Вежбицька, Ю.С. Степанов, О.С. Кубрякова, В.М.Телія та ін.

Крім трьох зазначених джерел у формуванні когнітивної лінгвістики свою роль також грали:

► дані лінгвістичної типології та етнолінгвістики, які дозволяють лише розуміти, що в структурі мови універсально;

► нейролінгвістика, яка вивчає мову як основу пізнання ментальної діяльності людського мозку в цілому;

► психолінгвістика, яку об'єднують з когнітивною лінгвістикою загальні проблеми, пов'язані з загальнолюдськими механізмами оволодіння та

використання мови, використовуючи при цьому універсальні стратегії та опорні елементи. Та чи інша галузь знань має на увазі розгляд проблем мовної свідомості та мовної особистості картини світу, взаємодії процесів на різних рівнях усвідомлення;

- ▶ культурологія, яка дозволила встановити роль культури у виникненні та функціонуванні концептів;

- ▶ свою роль зіграли накопичені в порівняльно-історичному мовознавстві відомості про розвиток значення слів (показово, що такі фахівці, як Е. Свитцер та Б. Хайне з когнітивної лінгвістики, активно займалися історичною лінгвістикою.

Можна вичленити наступні етапи формування когнітивної лінгвістики.

У США, де цей напрямок зародився, його частіше називають «когнітивна граматика», це пояснює поширюючим розумінням терміну «граматика» в англomовній лінгвістиці, коли як в Росії нерідко використовується термін «когнітивна семантика», вказуючий на одне з джерел даного дослідження.

Термін «когнітивна граматика» був вперше введений у 1975 році в статті Дж. Лакоффа й Т. Томпсона «Представляем когнитивную грамматику». У 1987 р. був опублікований перший том «Основи когнітивної граматики» Р. Лангакера (другий – у 1991), а також етапні для даного напрямку книги «Женщины, огонь и опасные предметы» та «Тело в мышлении» (англ. «The Body in the Mind») М. Джонсона.

Етапними у розвитку когнітивної граматки були у 80-х роках ХХ ст. статті Л. Таямі, Ч. Філмора й У. Четора.

До початку 90-х р. ХХ ст. зарубіжна когнітивна лінгвістика являла собою сукупність індивідуальних досліджень, слабо пов'язаних між собою. Це дослідження Дж. Лакоффа, Р. Ленакера (Лангакера), Т. ван Дейка (Нідерланди), Дж. Хеймана (Канада) тощо.

У середині 90-х рр. в Європі вже вийшли перші підручники з когнітивної лінгвістики: Ф. Унгерер, Х.Й. Шмідт «Введение в когнитивную лингвистику» (1996) та Б. Хайне «Когнитивные основания грамматики» (1997).

Вітчизняна когнітивна лінгвістика почала розвиватися у 80-х рр. минулого століття. У її формуванні зіграли важливу роль наступні публікації з моделювання розуміння природної мови: російські переклади Т. Винограда «Программа, понимающая естественный язык» (1976), Р. Шенка з колегами «Обработка концептуальной информации» (1980), а також XII-й том «Новое в зарубежной лингвистике», спеціально присвяченій даній тематиці.

Загальний вклад у розвиток вітчизняної когнітивної лінгвістики зробили такі вчені, як Н.Д. Арутюнова, О.С. Кубрякова, Ю.С. Степанов, І.А. Стернін, В.М. Телія та ін.

Особливу роль для розвитку когнітивної лінгвістики зіграла робота Ю.С. Степанова «Константы: словарь русской культуры», яка вийшла в 1997 році. Це перший досвід систематизації цінностей російської культури.

Узагальнюючою працею у вітчизняній когнітивній лінгвістиці став словник під редакцією О.С. Кубрякової «Краткий словарь когнитивных терминов» (1996), в якому зібрані та систематизовані ключові поняття загальної когнітології та когнітивної лінгвістики.

На даному етапі розвитку перед когнітивною лінгвістикою ставляться три головні проблеми про природу мовного знання, про її засвоєння і про те, як його використовують. Тому дослідження проводяться в основному за наступними напрямками:

а) різновиди та типи знань, представлених у цих знаках (гносеологія = теорія пізнання), механізми вичленення зі знаків знань, тобто правил інтерпретації (когнітивна семантика та прагматика);

б) умови виникнення та розвиток знаків та законів, що регулюють їх функціонування;

в) співвідношення мовних знаків та культурних реалій, у них відображених.

В якості центральної проблеми в когнітивній лінгвістиці частіше виступає коло питань, пов'язаних зі встановленням залежностей та співвідношень у когнітивному ланцюжку «розум (свідомість) – мова – репрезентація – концептуалізація – категоризація – сприйняття».

Завдання. Згідно з сучасними уявленнями основним завданням загальної теорії мови є пояснення механізму переробки природної мови, побудову моделі його розуміння різних типів знань, бо лінгвістика вже не володіє монополією на побудову загальної моделі мови.

Лінгвістична теорія повинна відповідати не тільки на питання, що таке мова, але і на питання, чого досягає людина за допомогою мови. У цьому контексті завдання когнітивної лінгвістики слід визначити як спробу зрозуміти наступне:

- ▶ Роль мови в процесах пізнання та усвідомлення світу.
- ▶ Мовні знання в процесах отримання, переробки та передачі інформації про світ.
- ▶ Процеси концептуалізації та категоризації знань, опис засобів та способів мовної категоризації та концептуалізації констант культури.
- ▶ Опис системи універсальних концептів, організуючих концептосферу, які є основними рубриками її членування.

Предметом дослідження в когнітивній лінгвістиці також є концепти, найбільш суттєві для побудови всієї концептуальної системи, перш за все ті, які організують сам концептуальний простір та виступають як головні рубрики його членування (Н.Д. Арутюнова).

Когнітивна лінгвістика доповнює аналіз мови аналізом мови, різних контекстів, вживання відповідних лексем, зафіксованих у текстах суджень про концепт, його визначень в різних словниках та довідниках, аналізом фразеології, прислів'їв, приказок, афоризмів, в яких концепт репрезентований.

Для когнітивної лінгвістики перспективним є той напрям у семантиці, який захищає ідеї про протилежність концептуального рівня семантичному (мовному). Неодноразово цитуєма монографія А. Вежбицької є яскравим доказом того, як деякі загальнолюдські концепти по-різному вербалізуються в різних мовах у тісній залежності від власно лінгвістичних, прагматичних та культурологічних факторів, і відповідно, фіксуються в різних значеннях.

2.1. Концепт як базове поняття когнітивної лінгвістики

Всю пізнавальну діяльність людини (когницію) можна розглянути як розвиваючу вміння орієнтуватися в світі, а ця діяльність співвідноситься з необхідністю обожнювати та розпізнавати об'єкти: концепти виникають для забезпечення операцій цього роду.

До кінця ХХ ст. лінгвісти зрозуміли, що носій мови – це носій певних концептуальних систем. Концепти – сутність, ментальні сутності. Експлікація процесу концептуалізації та змісту концепту підсилює тільки лінгвісту, який сам є носієм даної мови. Таким чином, на зламі тисячоліть на перший план виходить ментальність, тому що концепти – ментальні сутності.

Для виявлення концептів необхідно виявлення деяких ознак, та предметні дії з об'єктами та їх кінцева мета, та оцінка таких дій, але знаючи роль всіх цих факторів, когнітологи все ж таки ще не можуть відповісти на питання про те, як виникають концепти, крім як вказати на процес утворення змістів у самому загальному вигляді.

Термін концепт в лінгвістиці і старий, і новий водночас. У 1912 р. С.А. Аскольдов опублікував статтю «Концепт и слово», але до середини минулого століття поняття «концепт» не сприймалося як термін у науковій літературі.

С.А. Аскольдов підкреслював у своїй статті, що питання про природу концептів, або загальних понять, або за середньовіковою термінологією – універсалій – старий. Він, вказуючи на замісну функцію концепту, визначає його наступним чином: концепт є мисленнєве формування, яке залічує нам в процесі думки невизначену більшість предметів одного й того ж роду.

Лише в 80-ті рр. ХХ ст. у зв'язку з перекладами англomовних авторів на російську мов знову виникає поняття концепту. Концепт – термін, який служить для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини. Концепт – оперативна змістовна одиниця пам'яті ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психиці.

Поняття концепту відповідає уявленню про ті смисли, якими оперує людина в процесах мислення і які відображають зміст досвіду та знань, зміст результатів всієї людської діяльності та процесів пізнання світу у вигляді деяких «квантів» знань.

Зараз у лінгвістичній науці можна позначити три нових підходи до розуміння концепту, що базуються на загальному положенні: концепт – те, що називають змістом поняття, синонім смислу.

Перший підхід (представником якого є Ю.С. Степанов) при розгляді концепту більш уваги приділяється культурологічному аспекту, коли вся культура розуміється, як сукупність концептів та відношень між ними. Відповідно, концепт - це основний осередок культури в ментальному світі людини. Він уявляє концепти як частину європейської культури і в момент їх відгалуження від європейського культурного фонду та фону. Вони займають ядерне положення в колективній мовній свідомості, і тому їх дослідження стає надзвичайно актуальною проблемою.

В.М. Телія також вважає, що «концепт – те, що ми знаємо про об'єкт у всій його екстензії». При такому розумінні терміну «концепт» роль мови другорядна, вона є лише допоміжним засобом – формою омовлення згустку культури концепту.

Другий підхід до розуміння концепту (Н.Д. Арутюнова та її школа, Т.В. Булигіна, Н.Д. Шмельов та ін.) семантику мовного знаку представляє єдиним засобом формування змісту концепту. Схожої точки зору дотримується Н.Ф. Амфиренко, який також постулює семантичний підхід до концепту, розуміючи його як одиницю когнітивної семантики.

Прихильниками **третього підходу** є Д.С. Лихачьов, О.С. Кубрякова та ін. Вони вважають, що концепти виникають ні безпосередньо зі значення слова, а є результатом зіткнення значення з особистим та народним досвідом людини, тобто концепт є посередником між словом та дійсністю.

Концепт, згідно до О.С. Кубрякової – це оперативна змістовна одиниця пам'яті ментального лексикону концептуальної системи мозку, всієї картини світу, відображеної у людській психиці.

При аналізі концепту О.С. Кубрякова вважає виправданим використання в когнітивній лінгвістиці понять фону та фігури, які використовуються в психології при описі сенсорно-перцептивних процесів. Протиставлення фону та фігури пов'язано з усвідомленням людиною себе як частини цілого, себе (фігури) на якомусь фоні (середовища, простору) і також розуміння та всіх інших речей у світі. Таким чином, вона постулює, що в основі мови та категорій знаходиться наочний досвід людини і що тільки через звернення до тілесного досвіду людина виходить у більш абстрактні сфери та будує свої уявлення про безпосередньо спостерігаєме.

На її думку, якщо мова відображає особливе бачення світу, то й відображення в ньому позиції спостерігача (або усвідомлення абстрагування від неї) відповідає загальній суб'єктивності відбитих та закріплених у мові концептах. Не можна не погодитися з цим твердженням, так як одне й теж явище та дія-об'єкт може бути описана по-різному, з використанням різних мовних засобів, тому з'являється можливість відобразити в описі різні деталі, властивості, ознаки. Разом з тим, синонімія – явище, яке здається, тому що за кожною альтернативною лексемою стоїть індивідуальна концептуальна структура.

Визначення знання через концептуальні структури є, на думку О.С. Кубрякової, новим підходом до зв'язування значення та знання.

Цікава теорія концепту запропонована Ю.Д. Апресяном. Вона базується на наступних положеннях: 1) кожна природна мова відображає визначений засіб сприйняття та організації світу. Відбиті в ньому значення складаються в деяку єдину систему поглядів, свого роду колективну філософію, яка іменується мовою всьома його носіями; 2) притаманний мові засіб концептуалізації частково універсальний, частково національно специфічний; 3) погляд на світ (засіб концептуалізації) «наївний» у тому сенсі, що він відрізняється від наукової картини світу, але це не примітивні уявлення.

Багато вчених, розуміючи концепт в широкому смислі, поділяють сьогодні точку зору Р. Джекендорффа на те, що основними конституюантами концептуальної системи є концепти, близькі до «семантичних частин мовлення» - об'єкту та його частин, рухів, дій, місця або простору, часу, ознаки (R. Gaskendorff, O.C. Кубрякова).

Загальним для даних підходів є твердження незаперечного зв'язку мови та культури; розбіжність зумовлена різним баченням ролі мови у формуванні концепту. Об'єкти становляться «культурними об'єктами» лише тоді, коли уявлення про них структуруються етномовним мисленням у вигляді певних «квантів» знання-концептів.

Цей термін, хоча і міцно закріпився в сучасній лінгвістиці, до цього часу не має єдиного визначення, хоча дослідженням концептів плідно займаються Н.Д. Арутюнова, Л.П. Бабушкін, А. Вежбицька, О.С. Кубрякова, С.Є. Нікітіна, В.М. Телія, Р.М. Фрумкіна та ін.

Період закріплення даного терміну в науці пов'язаний з певною довільністю його вживання, розмитістю меж, змішенням з близькими за значенням або мовною формою термінами.

У зв'язку з цим виникає питання про уточнення визначення терміна концепт. Великий енциклопедичний словник дає наступне визначення концепту: «Концепт (від лат. *conceptus* – думка, поняття) – змістовне значення імені (знака), тобто зміст поняття, об'єктом якого є предмет (денотат) цього імені (наприклад, змістовне значення імені Луна – природний супутник Землі).

На перший погляд, лексичне значення слова можна назвати концептом. Однак зараз вже вважається доведеним тезис про те, що значення слова в словниковій статті представлено недостатнім, вузьким, далеким від когнітивної реальності і навіть неадекватним» (R.W. Langaker). Тому нас не влаштовує таке визначення концепту, яке надане в Енциклопедичному словнику.

Наведемо інші найбільш відомі цікаві визначення концепту.

На думку Фрумкіної Р.М. найбільш вдале визначення концепту дає А. Вежбицька, яка розуміє під концептом об'єкт зі світу «Ідеальне», який має ім'я та відображає культурно-обумовлене уявлення людини про світ «Дійсність».

Д.С. Ліхачьов під концептом розумів «свого роду алгебраїчне вираження значення, яким людина оперує в своєму письмовому мовленні».

Р.М. Фрумкіна визначає концепт як «вербальне поняття, відрефлектоване у категоріях культури».

З точки зору В.М. Телії, концепт – це продукт людської думки та явище ідеальне і, відповідно, притаманне людській свідомості взагалі, а не тільки мовній. Концепт – це конструкт, він не відтворюється, а «реконструюється» через своє мовне вираження та внемовне знання.

Ще декілька визначень:

- концепт – термін, який пояснює для пояснення одиниці ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини;
- концепт – оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, своєї картини світу, відображеної у людський психіці;
- концепт – культурно визначений вербалізований смисл, представлений у плані вираження цілим рядом своїх мовних реалізацій, формуючих відповідну лексико-семантичну парадигму; одиниця колективного знання, яка має мовне вираження та відзначена етнокультурною специфікою.

Різні визначення концепту дозволяють визначити його наступні інваріативні ознаки:

- це мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальному уявленні, що вербалізується за допомогою слова та має польову структуру;
- це основні одиниці обробки, зберігання та передачі знань;
- концепт має рухомі межі та конкретні функції;
- концепт є соціальним його асоціативне поле обумовлює його прагматику;

- це основний осередок культури. Відповідно, концепти представляють світ в голові людини, утворюючи концептуальну систему, а знаки людської мови кодують у слові зміст цієї системи.

Відсутність єдиного визначення пов'язана з тим, що концепт володіє складною, багатомірною структурою, яка включає окрім понятійної основи соціо-психо-культурну частину, яка не стільки мислиться носієм мови, скільки переживається їм; вона включає асоціації, емоції, оцінки, національні образи та конотації, які притаманні даній культурі.

Не вдаючись в просторові коментарі наведених дефініцій, приймемо за робоче визначення концепту: це семантичне утворення, відзначене лінгвокультурною специфікою і тим чи іншим чином характеризуюче носіїв певної етнокультури. Концепт, відображаючи етнічне світобачення, маркує етнічну мовну картину світу та є цеглиною для побудови «будинку буття» (за М. Хайдером). Але в той же самий час – це деякий квант знання, відображаючий зміст всієї людської діяльності. Концепт не безпосередньо виникає із значення слова, а є результатом зіткнення словникового значення слова з особистим та народним досвідом людини (за Д.С. Ліхачьовим). Він оточений емоційним, експресивним, оцінюючим ореолом.

Відповідно, концепт багатомірний, в ньому можна відзначити як раціональне, так і емоційне, як абстрактне, так і конкретне, як універсальне, так і етнічне, як загальнонаціональне, так і індивідуально-особисте.

2.2. Структура концепту та методика його опису

У концепту складна структура. З одного боку до неї відноситься все те, що належить на рівні поняття; з другого боку, вихідна форма (етимологія), стиснута до основних ознак змісту історії, сучасні асоціації, оцінки, конотації.

Р.І. Павіленіс вважає, що засвоїти деякий смисл (концепт) – значить побудувати деяку структуру, що складається та має концепти в якості інтерпретаторів або аналізаторів, розглядаємого концепту, «впроваджуємого» - з

зовнішньої точки зору, тобто з точки деякого спостерігача, який знаходиться поза системою, - таким чином конструюючи систему концептів.

З.Д. Попова та І.А. Стернін, проаналізувавши більшість визначень концепту, прийшли до висновку, що когнітивний концепт формується в свідомості людини з:

- а) його безпосереднього чуттєвого досвіду – сприйняття світу органами чуттів;
- б) предметної діяльності людини;
- в) мисленнєвих операцій з вже існуючими в її свідомості концептами;
- г) із мовного спілкування (концепт може бути повідомлений, пояснений людині в мовній формі);
- д) шляхом усвідомленого пізнання мовних одиниць.

Концепт складається з компонентів (концептуальних ознак), тобто окремих ознак об'єктивного та суттєвого світу, диференційно відображених в його свідомості та розрізняючихся за ступенем абстрактності. У результаті когнітивно-лінгвістичних досліджень як прикладний результат досліджень може бути запропоновано опис відповідного концепту як елементу національної концептосфери. Концепти можуть бути особистими (каляки-маляки про що-небудь страшне), віховими (щастя, радість) та загальнонаціональними – душа, батьківщина, туга тощо.

Концепт має «шарову» будову та різні шари є результатом, «осадам» культурного життя різних епох. Він складається з історично різних шарів, різних і за часом утворення, і за походженням, і за семантикою і має структуру, яка включає до себе: 1) основну (актуальну) ознаку; 2) додаткову (пасивну, історичну) ознаку; 3) внутрішню (звичайно, не усвідомлюємо) форму.

Методика опису концепту. Під методом ми розуміємо процедурні інтерпретації, які включають до себе єдине знання.

Вперше питання про метод як питання про зміст концептів (хоча термін концепт ще не вживався) виник у 40-ві р. XIX ст. у зв'язку з вивченням побуту та давнини російського народу за пам'ятниками стародавньої словесності та права.

Питання про метод вперше було поставлене К.Д. Кавеліним (1818-1885). Вимогою до методу, який формує К.Д. Кавелін, таке: при вивченні народних обрядів, повір'їв, звичаїв шукати їх безпосередній, прямий, буквальный зміст – це те ж саме, що пізніше лінгвісти називали внутрішньою формою) слова (звичаї обряди).

Сутність методу – визначення внутрішньої форми концепту, можуть бути, декілька спрощено зводиться до наступного: робити висновок про духовне значення чогось, наприклад, слова, слід за матеріальними проявами.

Нові знання, які стоять перед когнітивною лінгвістикою, стимулюють пошуки нових методів та методик дослідження. Ю.С. Степанов писав, що питання про метод – це фактично питання про зміст та реальність концептів.

Метод когнітивної науки міститься, насамперед, у спробі сполучати дані різних наук, гармонізувати ці дані та знайти зміст семантичної неперервності. На думку Ю.Н. Караулова, властивість семантичної неперервності словника обумовлено «тим самим очевидним фактом, що в мові немає і не може бути слів, ізольованих у семантичному відношенні. Кожне слово десятками та сотнями нитей пов'язано зі значенням багатьох інших.

Чи можна говорити про абсолютно нові методи дослідження в когнітивній лінгвістиці? Це тільки метафоричний аналіз, запропонований Дж. Лакоффом та М. Джонсоном. Вони постулюють метафору в ролі фундаментальної когнітивної операції, що забезпечує перенос образних схем із однієї концептуальної сфери в іншу. Серед інших «нових» методів деякі методи психології та нейролінгвістики.

Дуже важливе для концепту асоціативне поле, з яким він пов'язаний, тому виявлення асоціативних комплексів є основним завданням опису концепту (*русское горе давит, а совесть гложет* тощо).

Оскільки концепт має «шарову» (за визначенням Ю.С. Степанова будову) та різні шари є результатом культурного життя різних епох, то і метод вивчення концепту повинен бути сукупністю декількох методів, точніше, методик.

І дійсно, до наступного часу дослідниками розроблено декілька методик опису та вивчення концептів: це і теорія профілювання, запропонована

Є. Бартмінським, та теорія вертикальних синтаксичних полів, розроблена С.М. Прохоровою, й теорія концептуального аналізу для виявлення глибоких, експліцитно не виражених характеристик ім'я – гештальтів, запропонована Л.О. Чернейко та В.А. Долінським, та теорія вертикального контексту О.С. Ахманової та І.В. Гюбенет.

Опису когнітивних структур присвячені фреймова семантика Ч. Філмора, теорія метафори та метонімії Дж. Лакоффа та М. Джонсона, сценарії Р. Шенка та Р. Абельсона, фрейми М. Мінського, когнітивні прототипи Є. Ром та Дж. Лакоффа, які знаходяться в основі мовної категоризації та концептуалізації світу. Ці когнітивні моделі як раз і можна розглянути як основний механізм, забезпечуючий обробку та зберігання інформації про світ у свідомості людини.

Використання тих або інших методів, а також методик, прийомів та засобів дослідження в кожному конкретному випадку залежить не тільки від складності концепту, але і від мети та завдань, які ставить перед собою дослідник, а також від характеру лінгвістичних джерел, які є матеріалом для розгляду (печатні ЗМІ, електронні, класична література, паралінгвістичний фонд тощо).

Вслід за Д.М. Фрумкіною ми розрізняємо ядро та периферію концепту. **Ядро** – це словникові значення тієї або іншої лексеми. Саме матеріали тлумачних словників пропонують досліднику більше можливостей в плані розкриття змісту концепту, у виявленні специфіки його мовного вираження. **Периферія** ж - суб'єктивний досвід, різні прагматичні складові лексеми, конотації та асоціації.

Для встановлення змістового об'єму концепту необхідно зробити наступне:

- визначити референтну ситуацію, до якої належить даний концепт, а при наявності художнього тексту ця операція виконується на його основі;
- встановити місце даного концепту в мовній картині світу та мовній свідомості нації через звернення до енциклопедичних та лінгвістичних словників; при цьому словникову дефініцію ми вважаємо ядром концепту;
- звернення до етимології та врахування її властивостей;
- оскільки словникові тлумачення дають лише саме загальне уявлення про значення слова, а енциклопедичні словники – про поняття, необхідно залучити до

аналізу самі різні типи тексту: поетичні, наукові, філософські, публіцистичні, залучити прислів'я та приказки тощо;

- отримані результати треба зіставити з аналізом асоціативних зв'язків, ключової лексеми (ядра концепту), наприклад. Аналізуючи концепт «час» встановлюємо його тісний зв'язок з концептом «майбутнє»;

- якщо для аналізу обраний важливий концепт культури, то він повинен бути багатократно повторений та проінтерпретований у живописі, скульптурі тощо.

В залежності від типу концепту дещо інакшою буде і методика його опису. Відомо, що є різні типи структур уявлення знань – схема, фрейм або сценарій, картина та мислене вий образ, скрипт тощо. Їх об'єднує те, що вони є сукупністю інформації, що зберігається в пам'яті, яка забезпечує адекватну когнітивну обробку стандартних ситуацій. Багато при описі залежить від того, який тип концепту підлягає опису.

Так, якщо словникові тлумачення містять вказівки на контури, лінії, формуючі предмет, його контури, то значить, вони вказують на схему. Наприклад, таке тлумачення: «рогатка» - дерев'яна розвилка у формі букви У – це схема.

Перерахування деталей, з яких складається зміст, який дає якби кадр з фільму – це **фрейм**. Фрейм у його базовому визначенні (за М. Мінськи) – це структура даних для уявлення (візуального) стереотипної ситуації, особливо при організації багатьох об'ємів пам'яті.

Опис процесу дії з його найважливішими етапами – це **сценарій**. Він виробляється в результаті інтерпретації тексту. Наприклад, образ облави на вовків у В. Висоцького: «Идет охота на волков...» дозволяє встановити наступний сценарій: облава – це полювання, при якому оточують місце, де знаходиться тварина, а потім нагоняють на неї стрільця.

Широко використовується в когнітивній лінгвістиці також термін **скрипти**, який визначається як «набір очікувань про те, що в сприймаємій ситуації, повинно відбутися раніше» і який «дозволяє розуміти не тільки реальну, або ситуацію, яку описують, але і детальний план поведінки, що наказується в цій ситуації».

2.3. Концепт як основа мовної картини світу

В результаті взаємодії людини зі світом складається її уявлення про світ, формується деяка модель світу, яка в філософсько-лінгвістичній літературі іменується картиною світу. Картина світу – одно з фундаментальних понять, описуючих людське буття.

В останні десятиліття однією з найважливіших проблем когнітивної лінгвістики стала проблема відображення в свідомості людини цілісної картини світу фіксуємою мовою. Картина світу «втілює в собі певний образ світу, який ніколи не є дзеркальним відображенням світу», вона є певним баченням та конструюванням світу відповідно з логікою світоогляду.

Говорячи про концептуальні системи, ми можемо визначити наступні етапи їх формування в свідомості людини: невербальний (домовний), вербальний (мовний), і також їх властивості, як змінність (ця властивість пов'язана з накопиченням досвіду та надбанням нових знань) та логічність (ця властивість пов'язана з особливостями процесу побудови концептуальної системи у свідомості).

Термін «картина світу» виник в межах фізики на межі XIX-XX ст. З 60-х років минулого століття проблема картини світу стала розглядатися в межах семіотики при вивченні первинних моделюючих систем (мови) та вторинних систем (міфу, релігії, фольклору, поезії, кіно, живопису, архітектури).

Поняття картини світу (в тому числі і мовної) будується на вивченні уявлень людини про світ. Якщо світ- це людина та середовище в їх взаємодії, то картина світу – «результат переробки інформації про середовище (та людину), в його взаємодії знову ж з людиною. Людина не схильна помічати ті явища та речі, які знаходяться поза його уявлень про світ.

Явища та предмети зовнішнього світу надані в людській свідомості в формі внутрішнього образу. На думку А.Н. Леонтьєва, існує особливий «п'ятий квазівимір, в якому надана людині його дійсність: «Це – змістовне поле», система значень. Тоді картина світу – це система образів.

М. Хайдеггер писав, що при слові «картина» ми вважаємо насамперед про відображення чого-небудь, «картина світу, суттєво зрозуміла, позначає не картину, відображаючи світ, в світ, зрозумілий як картина».

Картина світу, яку можна назвати знанням про світ знаходиться в основі індивідуальної та загальної свідомості. Мова ж виконує вимоги процесу пізнання. Концептуальні картини світу – в різних людей можуть бути різними, наприклад, у представників різних епох, різних соціальних, вікових груп, різних галузей наукового знання тощо. Люди, які говорять різними мовами можуть мати при певних умовах близькі концептуальні картини світу, а люди, які говорять однією мовою – різні. Відповідно, в концептуальній картині світу взаємодіють загальнолюдське, національне та особисте.

Картина світу не є простим набором «фотографій», предметів, процесів, властивостей тощо, тому, що включає до себе не тільки відображенні об'єкти, але і позицію відображаючого суб'єкта, його відношення до цих об'єктів, причому, позиція суб'єкта – така ж реальність, як і відображення світу людиною не пасивне, а діяльнісне, відношення до об'єктів не тільки породжується цими об'єктами, але і здатне змінити їх (через діяльність). Звідси наслідком є природність того, що система соціально-типових позицій, відношень, оцінок знаходить відображення в системі національної мови та приймає участь у конструюванні мовної картини світу.

Відповідно, картина світу – цілісний, глобальний образ світу, який є результатом всієї духовної активності людини, вона виникає у людини в ході всіх його контактів зі світом. Пізнаючи світ, людина складає своє уявлення про світ, тобто в свідомості виникає певна «картина світу», або «мовна модель світу» (Г.А. Брутян). Она включає до себе не тільки відображенні об'єкти, але і позицію відображаемого суб'єкта. Так як виникнення картини світу тісно пов'язано з мовою та в більшості визначається мовою, її називають «мовною картиною світу».

Концептуальна картина світу значно багаче, ніж мовна картина світу: «картина світу – те, як себе малює світ людина в своєму уявленні, - феномен

більш складний, ніж мовна картина світу, тобто та частина концептуального світу людини, яка має «прив'язку до мови та переломлена через мовні форми» (О.С. Кубрякова).

Картина світу може бути надана за допомогою пространних (верх-низ, праворуч-ліворуч, схід-захід, далекий-близький), часових (день-ніч, зима-літо), кількісних, етничних та інших параметрів. На її формування впливає мова, традиції, природа, ладшафт, виховання, навчання та інші соціальні фактори. Картина світу може бути цілісною – такі мифологічна, релігійна, філософська, фізична картина світу, але вона може відображати і якийсь фрагмент світу, тобто бути локальною.

Вітчизняні філософи (Г.А. Брутян, Р.І. Павіленіс) та лінгвісти (Ю.Н. Караулов, Г.В. Колшанський, В.І. Постовалова, Г.В. Рамішвілі, Б.О. Серебренніков, В.М. Телія) розрізняють концептуальну та мовну картини світу.

Концептуальні картини світу у різних людей однакові тому, що людське мислення єдине. Національні мовні картини світу – це просто інше їх «розфарбування».

Мовна картина світу відображає національну картину світу відображає національну картину світу і може бути виявлена в мовних одиницях різних рівнів.

Оскільки мова – найважливіший засіб формування та існування знань людини про світ, то саме мова – найважливіший об'єкт дослідження в когнітивістів. Сукупність цих знань, відбитих в мовній формі, являє собою те, що в різних концепціях називається тим як «мовний проміжний світ», тим як «мовна репрезентація світу», тим як «мовна модель світу», тим як «мовна картина світу». Внаслідок великої поширеності ми обираємо останній термін.

Між картиною світу як відображенням реального світу та мовною картиною світу, як фіксацією цього відображення існують складні відношення: межі між ними «здаються хиткими, невизначеними». Оскільки пізнання світу людиною не вільно від помилок його концептуальна картина світу тому постійно змінюється, тоді як мовна картина світу ще довгий час зберігає сліди цих помилок. На думку

В.Б. Касевича, картина світу, закодована засобами мовної семантики, з часом може опинитися в тому чи іншому ступені пережитий, реліктовий, постарівший: *солнце садиться, дождь идет*.

Таким чином, роль мови складається не тільки в переданні повідомлення, але «в першу чергу, во внутрішній організації того, що підлягає «повідомленню». Виникає як би «простір значень» (у термінології А.Н. Леонтьєва) тобто закріплення в мові знань про світ, куди неодмінно вплітається національно-культурний досвід. Формується світ тих, хто говорить даною мовою, тобто мовна картина світу як сукупність знань про світ, відбитих у лексиці, фразеології, граматиці.

Вирішуючи проблему співвідношення концептуальної та мовної картин світу, лінгвісти намагаються встановити, як відбувається формування тих чи інших концептів. Вони виокремлюють цілий ряд базисних когнітивних категорій (концептів), які є універсальними, бо відображають єдиний для всіх когнітивний процес. До таких універсальних концептів відносяться простір, час, число, дружба тощо.

У процесі життя конкретної сучасної людини мовна картина світу передуючи концептуальній та формує її, тому що людина здатна розуміти світ та самої себе завдяки мові. Саме в мові закріплюється загально-історичний досвід – як загальнолюдський, так і національний. З одного боку, умови життя людей, оточуючий їх матеріальний світ визначають їх свідомість та поведінку, що знаходить відображення в мові, насамперед у семантиці та граматичних формах. З іншого боку – людина сприймає світ переважно через форми рідної мови, який детермінує людські структури мислення та поведінки.

Термін «мовна картина світу» - це не більше ніж метафора, бо в реальності специфічні особливості національної мови, в яких зафіксований унікальний суспільно-історичний досвід певної національної свідомості людей, складають для носіїв цієї мови не якусь іншу, неповторну картину світу, відмінну від об'єктивно існуючий, а лише специфічне «фарбування» цього світу, обумовлену національну значущість предметів, явищ, процесів, вибіркоким відношенням, до

них, яке породжує специфікою діяльності образу життя та національної культури даного народу.

Інтерес до мовної картини світу знаходяться ще в роботах В. фон Гумбольдта, який писав, що «різні мови є для нації органами їх оригінального мислення та сприйняття». Одним з засновників сьогоденного вчення про мовну картину світу є також німецький вчений І. Гердер. У Росії розробка цієї проблеми почалась з тезаурусним вивченням лексики (роботи Ю.Н. Караулова). До кінця ХХ ст. з'явилося багато праць присвячених даній проблематиці – роботи С.А. Васильєва, Г.В. Колшанського, Н.І. Сукаленко, О.С. Яковлевої, М. Блека, Д. Хаймса, колективна монографія «Человеческий фактор в языке. Язык и картина мира» (1988) тощо. Зараз ця проблема розроблюється в працях Н.Д. Арутюнової, Ю.Д. Апресяна, А. Вежицької, Ю.С. Степанова, В.М. Телії, В.Г. Гака та ін.

Зараз існує декілька напрямів у вивченні мовної картини світу. На думку О.С. Яковлевої, це:

- 1) типологічні дослідження: слов'янська мовна картина світу, балканська модель світу тощо;
- 2) вивчення мовної картини світу в аспекті реконструкції духовної культури світу;
- 3) дослідження окремих сторін мови: відображення мовної картини світу в російській лексиці, словотворі, в дзеркалі метафор тощо.

Іншими словами, спосіб концептуалізації світу, притаманній мові, частково універсальний, частково національно-специфічний. Тому можливо дослідити мовну картину світу так:

- 1) вивчаються характерні для даної мови концепти (душа, тоска, судьба, воля, совість тощо);
- 2) досліджуються специфічні конотації для універсальних концептів;
- 3) досліджується цільний «наївний» погляд на світ, бо кожна мова відображає певний засіб сприйняття світу, його концептуалізації. Висловлюємі світосприйняття, виходячи з якої можна виокремити наївну фізику простору та часу, наївну фізіологію, наївну етику.

Наприклад, в мові існують пари слів, значення яких відзначається негативною оцінкою останніх слів у парі: *слухать-подслушивать*, *смеяться-глумиться*, *повиноваться-пресмыкаться*, *хвалить-льстить*, *рассказывать-хвалятся*, *кичиться*; *жаловаться-ябедничать*, *разведчик-шпион* тощо. Звідси можна здобути наступні положення наївної етики: 1) не можна втручатися в приватне життя (*подслушивать*); 2) не добре принижувати достоїнство інших (*глумиться*); 3) погано забувати про особисту честь та достоїнство (*пресмыкаться*); 4) не добре перебільшувати особисті якості (*кичиться*, *хвалятся*); 5) не добре розповідати третім особам про дії людей (*ябедничать*, *шпионить*). Це прописні істини та вони закріплюються в мові, а тому повинні бути досліджені лінгвістом.

Е. Сепіром та Б. Уорфом була висунута гіпотеза, що люди бачуть світ скрізь призму своєї рідної мови. Вони припустили також, що мови розрізняються своїми «мовними картинами світу». З їх міркувань слідує, що люди, які говорять на різних мовах, мають різні типи мислення, і все те, що не просто пов'язане з мовою, а обумовлено її самою.

Б.О. Серебренніков критикуючи гіпотезу Сепіра-Уорфа, стверджував, що мова не володіє самодостатньою силою при утворенні мовної картини світу. Не можна говорити, що різні мови вибудовують різні мовні картини світу в свідомості своїх носіїв, вони надають лише специфічне «фарбування». Обумовлену значущість предметів, явищ, процесів, що визначається специфікою діяльності, образу життя та національною культурою народу.

Таким чином, ми бачимо, що мовна картина світу тісно пов'язана з концептуальною системою, а також з мовою. Картина світу, що формується, відображається в свідомості людини, це вторинне існування світу закріплене та реалізоване в особливій матеріальній формі – мові. Одна і та ж мова, один і той же суспільно-історичний досвід формує у членів певного суспільства схожі мовні картини світу, що дозволяє говорити про деяку узагальнену мовну картину світу. Різні мови надають картинам світу лише деяку специфіку, деякий національний колорит, що пояснюється розбіжностями в культурі та традиціях народів.

**Лекція № 3. КОГНІТИВНІ ПІДХОДИ ДО СЕМАНТИКИ МОВНИХ
ОДИНИЦЬ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

3.1. КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА: НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Література

1. Рахилина Е.В. Пространственные концепты в теории когнитивной семантики // Материалы 2-ой Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике “Когнитивная семантика”. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – С. 8 - 10.
2. Рахилина Е.В. Основные идеи когнитивной семантики // Современная американская лингвистика: фундаментальные направления. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 370 - 388.
3. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология. – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 247 с.
4. Ченки А. Конструкции, метафоры и слияние концептов // Материалы 2-ой Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике “Когнитивная семантика”. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – С. 6 - 8.
5. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 341-369.

3.1.1. Когнітивна наука і когнітивна лінгвістика. Сучасний розвиток науки і техніки відкриває не тільки широкі перспективи дослідження будь якої галузі, а й дає змогу підійти до вирішення тих чи інших проблем комплексно, із залученням результатів суміжних областей.

Когнітивна наука, яка сформувалася у другій половині 70-х років у США, досліджує методи комп'ютерного моделювання функціонування знань в інтелектуальних системах. Дана наука є міждисциплінарною, оскільки інтегрує зусилля науковців різних галузей (психологів, логіків, філософів, лінгвістів, психолінгвістів, математиків, програмістів, кібернетиків, антропологів і ін.) для того, щоб одержати найбільш повно й адекватно уявлення про людську свідомість і розум.

Її об'єктом виступає **когніція** (пор. англ. *cognition* 1.знання, пізнання. 2. пізнавальна здатність) – сукупність психічних структур і процесів, що охоплює всю людську пізнавальну діяльність.

Когнітивна лінгвістика вивчає співвідношення когнітивних і мовних структур, і займається когніцією в її мовному відображенні.

3.1.2. Мова як об'єкт когнітивних досліджень. Мова є центром усієї когнітивної діяльності людини, репрезентантом її когнітивних процесів та здібностей. Вона відкриває доступ до світу іншої людини / народу, до структур її (його) свідомості.

Мета когнітивної лінгвістики і полягає в тім, щоб через осягнення мови проникнути у форми цих структур і описати існуючу між ними і мовою залежність, пояснити як влаштовані світ і людина, чим скаузовані ті чи інші фізичні, фізіологічні, психічні явища і процеси, які їхні наслідки.

3.1.3. Тематика і напрями когнітивних досліджень у лінгвістиці. Когнітивна лінгвістика сьогодення представлена декількома напрямками, кожний з яких відрізняється своїми установками, галуззю, процедурою, методикою та методами аналізу. Наприклад, **американські** вчені, розвиваючи ідеї генеративної лінгвістики, стверджують, що когнітивна лінгвістика повинна займатися ментальними репрезентаціями мовних одиниць, мовних категорій, усіх мовних явищ і пояснювати природу щодо відображеного знання – competence.

Європейські дослідження дещо відрізняються від американських. Певним чином вони повторюють традиційний поділ лінгвістики на окремі аспекти: семантику, граматику, лексикологію. У межах першої паралельно розвивались прототипова й фреймова семантика.

У *Німеччині* та *Австрії* науковці акцентують увагу на розумінні й здобутті інформації (*Sprachverarbeitung*) із тексту. Наприклад, у Віденському університеті (школа В.Дреслера) вивчають питання опанування мовою з дитинства, виникнення мовних здібностей, тобто досліджують проблеми онтогенезу. Дуже

модним і досить усталеним науковим стереотипом на заході стала також так звана „*комп'ютерна метафора*”, яка виникла в процесі розробок по штучному інтелекту.

Вітчизняні дослідження сфокусовано переважно на вивченні художнього мовомислення (В.О. Кухаренко), особливостях ідіостилю майстрів слова (Г.В. Поліна), реконструкції мов освіти видатних митців (М.О. Новікова), моделюванні концептосфери української лінгвокультури (К.Ю. Голобородько, Н.С. Руденко), розкритті текстової, під- та позатекстової інформації (Л.І. Белехова, П.Рікер) і т.ін.

4.1. КОГНІТИВНА СЕМАНТИКА. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ І КАТЕГОРІЗАЦІЯ

4.1.1. Сутність концептуалізації і категорізації як основних пізнавальних процесів. *Когнітивна семантика* – це один із головних розділів когнітивної лінгвістики. Вона вивчає значення мовних одиниць у словесній тканині тексту. В рамках когнітивного аналізу простежується два підходи до тлумачення семантики мовних одиниць:

1) *логіко-понятійний*, котрий теоретично моделює зв'язок мови й пізнання, не враховуючи багатьох властивостей когніцій, пов'язаних із специфікою сприйняття, накопиченням досвіду і знаннями (Пізнання і когніцію в цьому випадку не розрізняють) та

2) *експерієнціальний*, котрий фокусує увагу на особливостях як теоретичного, так і щоденного пізнання – когніцій. Цей підхід пов'язаний з теоріями прототипів і природною категорізацією (Е.Рош, Дж.Лакофф, Дж.Тейлор), теорією виділення (Ф.Ленекер), концентрацією, або фокусуванням уваги (Л.Талмі, Ч.Філлмор) і, зорієнтований на досвід взаємодії людини з довкіллям.

Описуючи пізнавальну діяльність і когнітивні здібності людини загалом, слід використовувати ключові поняття: **категорізацію** та **концептуалізацію**.

Категоризація як операціональний інструмент когнітивної лінгвістики передбачає у процесі пізнання вичленування об'єктів зі сфери макросвіту. Розрізняють *категоризацію світу* й *категоризацію мовних явищ*. Об'єкт номінації сприймається як схема і відноситься до певного класу предметів у категоріальній сітці гносеологічного досвіду людини.

Концептуалізація явищ мовної дійсності спрямована на віднесення окремих елементів до структури концептуальної системи мови на підставі узагальнення лінгвоментальних знань.

4.1.2. Концепти і категорії, їх формування і вербалізація.

Операційною одиницею наукового інструментарію когнітивної лінгвістики є **концепт**. У теорії концепту виокремлюються декілька основних підходів до розуміння останнього: *культурологічний* (Ю.Степанов, Е.Бенвеніст); *лінгвокультурний* (А.Вежбицька, В.І. Карасик); *психолінгвістичний* (В.Красних, Р.Фрумкіна); *семантичний* (М.Алефіренко, Н.Арутюнова); *етнічний* (Д.Лихачов, О.С. Кубрякова, О.В. Городецька); *соціо-психо-культурний* (Ю.Апресян) і т.ін.

За К.Ю. Голобородько, **концепт** – це лінгвоментальна категорія, що узагальнює знання і досвід людини, відображає потенційні ресурси свідомості та репрезентує концептуальну картину світу мовної особистості. Людина мислить концептами. Аналізуючи, порівнюючи та поєднуючи різні концепти в процесі мисленнєвої діяльності, вона формує нові концепти як результати мислення.

На відміну від **поняття**, котре відображає найбільш загальні, істотні (логічно модульовані) ознаки предмета або явища, концепт може відображати одну або декілька, будь-які, не обов'язково істотні ознаки об'єкта. Різниця між поняттям і концептом зумовлена власне різницею теоретичного і щоденного пізнання.

Концепт є своєрідним посередником між словом і дійсністю, що зберігається у семантичній пам'яті людини та формує її концептуальну картину світу.

Розмаїття форм щоденного пізнання визначає різні **способи формування** концептів у свідомості людини:

на основі чуттєвого досвіду;

на основі предметно-практичної діяльності людини;

на основі експериментально-пізнавальної і теоретично-пізнавальної (наукової) діяльності;

на основі мисленнєвої діяльності;

на основі вербального і невербального спілкування.

Сприйняття світу і предметів довкілля відбувається у вигляді **цілісних образів**.

Доступ до всіх концептів забезпечує мова. Вона вербалізує їх як окремими словами, словосполученнями, ФО, так і реченнями і, навіть, текстами, низкою творів окремого автора чи декількох.

4.1.3. Структура концепту. Концептуальний аналіз. Типологія концептів. Різні підходи до визначення концепту, його параметрів та етапів формування слугували підставою для створення відповідних типологій концептів, що значною мірою зорієнтовані на мовні засоби їх репрезентації. Так, за концепцією М.М. Болдирєва, у процесі формування типології вербалізованих концептів виокремлюються конкретно-чуттєвий образ, схема, поняття, прототип, пропозиціональна структура, фрейм, сценарій, гештальт. У типології О.Бабушкіна простежуються концепт-картинка, концепт-інсайт, концепт-сценарій, концепт-фрейм. М.Алефіренко пропонує розрізняти концепт-образ, концепт-схему, поняття (буденне), гештальт, фрейм, концепт-сценарій (скрипт).

Жорсткої структури концепт не має. Його **ядро** складають конкретно образні характеристики. Абстрактні ознаки є похідними по відношенню до останніх. Взаєморозташування цих ознак не має сурової послідовності і є індивідуальним, оскільки залежить від умов формування концепту в кожній окремій людині.

Для вивчення формування, структури і становлення концепту використовується **концептуальний аналіз**, який послуговується різноманітними термінами:

конкретно-чуттєвий образ – це образ конкретного предмета або явища у нашій свідомості (конкретне дерево, конкретна країна);

уявлення – це узагальненні чуттєві образи різних предметів і явищ;

схема – це мисленнєвий зразок предмета чи явища, котрий має просторово-контурний характер;

поняття – концепт, що містить найбільш загальні, істотні ознаки предмета чи явища, його об'єктивні, логічно модульовані характеристики;

прототип – це категоріальний концепт, котрий уможливорює уявлення про типовий член певної категорії;

пропозиціональна структура, або **пропозиція** – це спосіб концептуалізації організації людських знань;

фрейм – це об'ємний, багатокomпонентний концепт, що містить 'пакет' інформації, знання про стереотипну ситуацію;

сценарій, або **скрипт** – це динамічно поданий фрейм як розгортання у часі певних послідовних етапів, епізодів та

геіштальт – це концептуальна структура, цілісний образ, який суміщує в собі чуттєві і раціональні компоненти у їхній єдності й цілісності, як результат цілісного, нерозчленованого сприйняття ситуації, вищий рівень абстракції: недискретне, неструктуроване знання.

4.2. СТРУКТУРИ ЗОБРАЖЕННЯ ЗНАНЬ У МОВІ

4.2.1. Концепт і мовне значення. Лексичні й граматичні концепти.

Концепти як елементи свідомості не залежать від мови. Людина володіє словником не на рівні значень, а на рівні смислів, тобто концептів і концептуальних ознак.

Мовні засоби своїм значенням передають тільки частину концепту (пор. наприклад, наявність синонімії, різних дефініцій, визначень, текстових описів одного й того ж концепту). За О.С. Кубряковою (1991), значенням слова стає тільки концепт, "схоплений знаком".

На граматичному рівні мови у сполучників, займенників, частки важко виокремити конкретне значення. З іншого боку, всім абсолютно зрозумілі концепти, котрі стоять за ними: з'єднання, протиставлення, вказівка, заміщення предмета чи особи тощо.

Семантичний аналіз передбачає колективні знання, тобто знання, якими послуговується певний соціум, які є загальними для всього колективу відповідно.

Когнітивний аналіз акцентує увагу як на колективних, так і на суб'єктивних знаннях, оскільки пізнання й мислення індивідуальні за своєю природою. Ієрархічність організації і змісту різних типів концептів, а також чисельність способів їх репрезентації у свідомості людини відбиває неоднорідний характер предметів і явищ довкілля.

Розрізняють *лексичні, фразеологічні й граматичні* концепти.

Концепти, котрі репрезентовані значенням окремого слова, називаються *лексичними*; концепти, котрі передано значенням фразеологічних єдностей, – *фразеологічними*; а ті, що знаходять своє відображення у граматичних формах, категоріях, синтаксичних конструкціях, – *граматичними*. Виокремлюють класифікації, запропоновані Дж.Лакоффом (1990), Дж.Тейлором (1995), О.П. Бабушкіним (1996), О.С. Кубряковою (1997), З.Д. Поповою і І.О.Стерніним (1999) та ін. До *лексичних концептів* відносяться:

Конкретно-чуттєвий, предметний образ передається а) значеннями більшості слів, які містять конкретні наочні, зовнішні характеристики; б) назвою прототипу будь-якої категорії предметів; в) конкретними зоровими образами.

Уявлення, або 'мисленнєва картинка' виражається а) лексичними одиницями, які називають клас конкретних предметів; б) за рахунок візуального / тактильного і т.ін. позначення зовнішніх ознак об'єкта чи явища; в) внутрішньою формою слова.

Концепт-схема, з одного боку, близька до уявлення, з іншого, – це наступна ступінь абстрагування на шляху до поняття.

Поняття репрезентується словесними дефініціями та власними іменами, які стали називними.

Концепт-фрейм представлено в значенні слів, пов'язаних асоціативними зв'язками з іншими лексемами та лексико-семантичними групами.

Сценарій зазвичай передається віддієслівними іменами та іменами подій, а також фразеологічними зворотами зі значеннями динаміки розвитку подій у часі, певних ролей між учасниками цих подій.

Граматичні концепти виникають у наслідок узагальнення інформації про мовні об'єкти, їх властивості та вживання, а також про те, як зв'язки і відношення між мовними об'єктами відображають зв'язки між реаліями навколишнього середовища.

Концепти граматичного роду, числа, часу мають більш ускладнену структуру і відомі в лінгвістиці як „двомірні” та „багатомірні” концепти.

Структура граматичних концептів включає:

певну когнітивну основу;

зміст граматичних форм або граматичні смисли;

загальні мовні поняття;

відомості про історичні процеси.

На відміну від лексичних концептів, граматичні відносно стабільні.

4.2.2. Мовні значення як певні концептуалізації. Когнітивна граматики за Р.Ленекером. Когнітивна граматики за Р.Ленекером це спосіб структурування й символізації концептуального змісту за допомогою образно-семантичних моделей.

Теоретичні допущення, на яких базується когнітивна граматики науковця, зведено до трьох основних тенденцій:

1. Частотна морфема чи лексична одиниця має безліч взаємопов'язаних смислів. Ці смисли утворюють певну мережу, в якій виділяють прототипові смисли і смисли, що є розширенням/уточненням прототипових смислів чи один одного.

2. Значення завжди характеризується відносно визначеної когнітивної області, тобто структури знання чи концептуальної структури.

3. Значення мовного виразу не зводиться до об'єктивної характеристики тієї сцени, котру воно описує.

Образ, або образну схему Р.Ленекер розуміє не як чуттєвий образ, а як здібність по-різному структурувати і тлумачити зміст однієї і тієї ж когнітивної області.

Лекція № 5. ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЙ – ОДНА З ЦЕНТРАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ ЛЮДСЬКОЇ СВІДОМОСТІ

Література

1. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания. – 1994. - № 4. – С. 17 - 32.
2. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. - Минск: ТетраСистемс, 2005. - 256 с.
3. Кобрин Н.А. Когнитивная лингвистика: истоки становления и перспективы развития // Материалы 2-ой Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике “Когнитивная семантика”. – Тамбов: Изд-во ТГУ, 2000. – С. 170 - 175.

5.1.1. Традиційна і альтернативні теорії категорій. У сучасній лінгвістиці простежується три підходи до питання формування категорій і до того, як вони репрезентовані у свідомості людини. Перший підхід вважається *класичним*, або *традиційним* (Платон, Аристотель). Другий є протилежним традиційному підходу (Л.Вітгенштейн). Третій ґрунтується на теорії прототипів, розробленої у рамках

когнітивної психології (Б. Берлін, П. Кей, Е. Рот та ін.), і називається відповідно *прототиповим* підходом до формування категорій.

Класичний підхід базується на наступних принципах:

- 1) зміст будь-якої категорії вичерпується набором обов'язкових і найбільш суттєвих ознак, котрими повинні володіти всі члени даної категорії;
- 2) всі елементи категорії рівноправні за своєю значущістю, їхня належність до цієї категорії визначається обов'язковою наявністю суттєвих для даної категорії ознак;
- 3) межі категорії суворо визначені;
- 4) всі ознаки категорії бінарно опозиційні.

Класична теорія категорій є по суті філософським поглядом, сформованим на основі апіорних міркувань.

Розмірковування Л.Вітгенштейна (робота „Философские исследования” 1994: 75-319) є іншим альтернативним кутом зору на природу і структуру категорій. Принцип формування категорій дослідник назвав „родинною подібністю” („семейное вхождение”), оскільки загальна подібність і окрема перехрещуються в деталях. Погляди Л. Вітгенштейна пробудили цікавість багатьох психологів і знайшли подальший розвиток у двох основних напрямках:

1. Пов'язаний з розвитком власне ідеї „родинної подібності”
2. Пов'язаний з пошуком центрального, більш типового зразка категорії, котрому властиво найбільша кількість характерних властивостей і завдяки чому він сприймається як найбільш яскравий представник.

5.1.2. Прототиповий підхід до формування категорій. Поняття прототипу. Прототиповий підхід до формування категорій співвідноситься з роботами америк. психолога Е.Рощ. Його **основні** принципи:

- об'єкти реального світу виявляють деякі подібності і відмінності, тобто реальний світ не хаотичний, а певним чином структурований. Це дозволяє людській свідомості групувати об'єкти довкілля та інших можливих світів у певні мисленнєві структури – категорії. До того ж об'єкти, що

сприймаються почуттями, утворюють природні категорії, а когнітивні, концептуально зумовлені об'єкти – семантичні категорії;

- елементи цих категорій нерівнозначні між собою: деякі елементи психологічно є більш виділеними ніж інші. Це визначає внутрішню структуру категорій, в яких вирізняються центральні, більш типові для даної категорії елементи – прототипи (прототипове ядро) і менш типові елементи. Ступінь наближення різних елементів категорії до ядра визначається також ступенем їх загальної подібності з прототипом;
- навколо прототипів групуються (у свідомості людини) всі інші елементи, що входять у дану категорію;
- належність об'єкту до тієї чи іншої категорії, визначається, насамперед, його схожістю з прототипом;
- градація прототипових характеристик за їх загальним обсягом і значущістю для даної категорії зумовлюють градацію / ступінь елементів категорії, котрі можуть утворювати безперервний континуум;
- внутрішня структура категорії визначається різноманітністю характеристик, організованих за принципом „родинної подібності”. Найбільш значущими є ті, що притаманні прототипу і є загальними для всіх членів даної категорії. Категоріальна належність не зовсім типових і нетипових елементів і їх місце в структурі категорії визначається також наявністю ознак, загальних із іншими, непрототиповими членами категорії;
- прототипові елементи когнітивних категорій мають найбільшу кількість характеристик, що притаманні й іншим членам даної категорії, і найменшу кількість ознак, характерних для членів інших категорій.

Непрототипові (або проміжні між категоріями) елементи мають тільки деяку кількість характеристик, притаманних іншим елементам даної категорії, і виявляють низку ознак, властивих і іншим категоріям. Це свідчить про невизначений характер категоріальних кордонів.

Положення про невизначеність кордонів категорії є найбільшою принциповою відмінністю прототипового підходу у порівнянні з класичним кутом зору.

Залежно від *природи* прототипів, виокремлюють типові приклади, соціальні стереотипи, ідеали, зразки, метонімічні і окремі моделі (підкатегорії), найбільш характерні приклади.

Прототиповим категоріям притаманна та гнучкість, котра необхідна для ефективної роботи людського мислення і диктується постійно мінливими знаннями про світ і ситуаціями комунікації, бо вони можуть включати в свій склад нові елементи, навіть якщо ці елементи мають лише одну чи декілька спільних із прототипом ознак.

5.1.3. Функціонально-семіологічний підхід. Необхідність дослідження процесів *функціональної категоризації* слова у висловлюванні вимагало розробки спеціального підходу, котрий враховував би специфіку формування значення знаку (семіозиса), в момент виконання ним своєї функції. Даний підхід назвали функціонально-семіологічним (Болдырев 1994; 1995). Суть його розкривається через наступні основні положення:

- об'єктом певних наукових лінгвістичних розвідок є дихотомія – „мова – мовлення”;
- значення слова спільне, це зазвичай те значення, котре називають головним; воно відбиває в системі мови і активує у мовленні відповідний концепт, на базі якого формуються різні функціональні смисли, що існують тільки в рамках контекстів; до того ж кожний функціональний смисл унікальний за своїм змістом і формується немов би заново, а не сприймається у готовому вигляді;
- значення слова відображає його лексичну і граматичну категоризацію в системі мови; функціональне осмислення слова (його функціональний смисл) пов'язане з функціональною категоризацією цього слова;

- в основі функціональної категоризації лежить взаємодія системного значення слова і його функціонального осмислення, котре базується на засадах *актуалізації, перекатегоризації, полікатегоризації, імплікації, драматизації*;
- поліфункціональність категоризації слова зумовлена інтегративним характером формування смислу висловлювання, котрий є результатом взаємодії всіх елементів висловлювання в рамках його конкретної граматичної структури;
- мовні категорії, як і інші концептуальні категорії; характеризуються прототиповим принципом організації (центральні – прототипові, периферійні елементи);
- когнітивний механізм функціональної категоризації слова полягає у реалізації концептуальних характеристик відповідної категорії.

Дослідження процесів функціональної категоризації слова в рамках функціонально-семіологічного підходу можна розглядати як один із видів концептуального аналізу.

Лекція № 6. МЕТОДИКА ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО АНАЛІЗУ

6.1.1. Концептуальний аналіз семантики мовних одиниць. У когнітивній лінгвістиці розрізняють різні методи концептуального аналізу, які об'єднують загальна мета – пошук тих концептів, які обумовлюють буття мовного знаку як когнітивної структури, в якій опрідметнені знання людини про світ.

За *концепцією Л.І. Бєлєхової*, словесний поетичний образ є точкою перетину різних типів знань: базового, архетипного, конвенційного (стереотипного) та індивідуального. У світлі такого погляду словесний поетичний образ – це лінгвокогнітивний конструкт, що інкорпорує *передконцептуальну, концептуальну та вербальну* сторони.

Методика лінгвопоетичного аналізу включає два етапи:

- розкриття механізмів формування й осмислення словесного поетичного образу в художньому тексті та
- побудову й інтерпретацію образного простору конкретного твору.

Перший етап передбачає: **передкатегорізацію**, тобто низку лінгвокогнітивних операцій і процедур, спрямованих на виявлення архетипів, які є підґрунтям образів, та заповнення образ-схем архетипів і базових концептів; **категорізацію** та **концептуалізацію** словесних поетичних образів, яка полягає у вилученні їх категоріальних концептуальних схем, що орієнтовано на окреслення концептуальної конфігурації образів та прототипової образної картини світу аналізованого твору, а також розкриття механізмів **вербалізації** концептуальної структури словесних поетичних образів, тобто опис лінгвокогнітивних операцій і процедур втілення концептуальних схем образів у словесну тканину художнього тексту.

Другий етап аналізу спрямований на з'ясування лінгвокогнітивних операцій і процедур, які забезпечують формування образного простору художнього тексту.

Серед *лінгвокогнітивних операцій* спостерігаються **конкретизація, спеціалізація, модифікація**. *Лінгвокогнітивні процедури*, що задіяні у формуванні концептуальної й вербальної іпостасі образів, зводяться до **розширення та узагальнення**.

6.1.2. Аналіз концепту. Опис концепту – це спеціальні дослідницькі процедури тлумачення значення його імені і найближчих позначень, наприклад: 1) дефінування; 2) контекстуальний аналіз; 3) етимологічний аналіз;

4) пареміологічний аналіз; 5) інтерв'ювання, анкетування, коментування (див. роботу В.И.Карасик, с. 110-111).

Учені вважають, що аналіз концепту передбачає опору на „тексти культури” (прислів'я, приказки, афоризми, фразеологізми, відомі твори духовної культури і т.ін.), що концепти залежать від національного, станового, класового, професійного, сімейного, особистого досвіду людини, яка користується концептом. Деякі мовознавці говорять і про авторські концепти (Ю.С. Степанов, К.Ю. Голобородько та ін.).

Актуальним є питання про відмінності *семантичного* і *концептуального* аналізу. Перший передбачає перерахування набору значень тієї чи іншої лексики в її зв'язках і відношеннях із іншими словами. Другий – встановлення смислу, навколо якого групуються слова, категорії, ширше кажучи, знання.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

1. Визначити спільне й відмінне у завданнях традиційної і когнітивної лінгвістики.
2. Реконструюючи цілісний образ автора тексту „”, окреслити його концептуальну і мовну картини світу.

МОДУЛІ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Вивчити напам'ять дефініції основних понять когнітивної лінгвістики.
2. Опрацювати текст (новогрецькою мовою) з метою концептуалізації й категоризації репрезентованої в ньому інформації.
3. Структурувати категорію образу автора: світогляд, факти біографії, конкретні соціально-історичні умови творчості, суспільна ідеологія, індивідуально-психологічні особливості митця, „модель читача”.
4. Спираючись на інтегративну когнітивну модель словесного поетичного образу і методику лінгвістичного аналізу (концепція Л.І. Белехової), окреслити образний простір концептуального референта ЛЮДИНА в аналізованому художньому тексті.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що вивчає й досліджує когнітивна наука / когнітивна лінгвістика?
2. Назвіть основні функції мови. Як Ви розумієте поняття ‘концептуальна картина світу’?
3. Які існують школи когнітивної лінгвістики в Європі? Чим вони відрізняються від американських?
4. Хто з вітчизняних учених займається проблемами когнітивістики?
5. Як впливають модні напрями когнітивних досліджень у лінгвістиці на вивчення характеру взаємодії мови і мислення?
6. На чому базуються логіко-понятійний і експерієнціальний підходи до тлумачення семантики мовних одиниць?
7. Що розуміють під ‘категоризацією’ та ‘концептуалізацією’?

8. Чому не можна заміщувати дефініції 'поняття' та 'концепт'?
9. Які механізми формування словесних образів у художньому тексті?
10. На яких мовних рівнях структурують зміст концепту?
11. Що є об'єктом концептуального аналізу?
12. Які типи концептів розрізняють у когнітивістиці?
13. Чому концепт граматичного числа займає перехідне положення між власне „двомірним” і „багатомірним” концептами?
14. На яких теоретичних засадах ґрунтується когнітивна граматика Р.Ленекера?
15. Витлумачте еволюцію класичної теорії категорій.
16. Яку роль відіграли дослідження Л.Вітгенштейна в когнітивній лінгвістиці?
17. Чи є прототиповий підхід до формування категорій ідеальним і універсальним?
18. На чому базується функціонально-семіологічний підхід дослідження процесів функціональної категоризації слова у висловлюванні?
19. Чим зумовлено вибір експресивних засобів і стилістичних прийомів архітекtonіки художнього твору?
20. Охарактеризуйте когнітивні моделі за класифікацією Дж.Лакоффа.
21. Як можна виокремити зміст словесного поетичного образу?
22. Стереотип та його функції.

ТЕСТ

1. Когнітивна наука сформувалась:

- А. на початку 80-х років у Європі
- Б. у другій половині 70-х років у США
- В. після другої світової війни у США

2. Когніція – це:

- А. дослідження пізнавальних процесів формування людських знань
- Б. дослідження сукупності функціонування людських знань
- В. сукупність психічних структур і процесів, що охоплює всю людську пізнавальну діяльність

3. Когнітивна лінгвістика як дисципліна досліджує:

- А. методи комп'ютерного моделювання функціонування знань в інтелектуальних системах
- Б. мову як засіб вираження діяльності свідомості
- В. процес реалізації природної і штучної мови

4. Із позицій когнітивної лінгвістики проблеми семантики досліджують:

- А. Р. Лангаккер, Ф. Унгерер, Б. Хайне та ін..
- Б. Дж. Лакофф, А. Вежбицька, В.В. Левицький та ін..
- В. О.С. Кубрякова, Л.І. Белехова, А.М. Науменко та ін..

5. Предметом лінгвокогнітивної теорії є:

- А. мовна картина світу та засоби її репрезентації
- Б. мовна особистість та її мовленнєва діяльність
- В. реальні процеси породження та розуміння текстів

6. Операційною одиницею наукового інструментарію когнітивної лінгвістики є:

- А. когніотип
- Б. концепт
- В. концептуалізація

7. Когніотип дає можливість вивчити:

- А. різні аспекти життєдіяльності людини
- Б. концептуальну картину світу мовця

В. інтелектуальний простір митця.

8. Під концептом розуміють:

- А. кванти знання, якими оперує людина в процесі мислення і які відображають результати пізнавальної діяльності людини
- Б. ментальний набуток індивіда про реалії світу
- В. узагальнені уявлення людини про світ, відображені у свідомості

9. Концептуалізацію тлумачать як:

- А. найрізноманітнішу вербалізовану інформацію у вигляді концептів
- Б. інтерпретацію концептів
- В. осмислення інформації, що надходить, мисленнєве моделювання предметів і явищ, які спричинює утворення певних уявлень про світ у вигляді концептів.

10. Структурація концепту фольклору:

- А. двовимірна – включає предметно-образний та додатковий складники
- Б. тривимірна – включає предметно-образний, поняттєвий та ціннісний складники
- В. багатовимірна – включає предметно-образний, додатковий, поняттєвий, культурний та інші складники.

11. Головним методом сучасної когнітивної лінгвістики є:

- А. концептуальний аналіз
- Б. контекстуальний аналіз
- В. семантичний аналіз.

12. Теорію прототипів у рамках когнітивної психології розробили:

- А. Л. Вітгенштейн, К. Юнг, А. Пейвіо та ін.
- Б. Б. Берлін, П. Кей, Е. Рош та ін.
- В. Л.С. Виготський, О.С. Кубрякова, О.О. Селіванова та ін..

13. Концептуальну базу словесного образу прислів'я *Leben heißt streben* становить прототипові концептуальна схема:

- А. ЖИТТЯ Є РУХ
- Б. ЖИТТЯ Є ЖАГА
- В. ЖИТТЯ Є ЗУСИЛЛЯ

14. Прототипову концептуальну схему ЧАС Є ШВИДКІСТЬ (*Die Zeit wartet auf niemand*) трансформовано шляхом лінгвокогнітивної операції:

- А. конкретизації
- Б. спеціалізації

В. модифікації

15. Який концепт об'єднує дані прислів'я: *Drei machen ein Kollegium. Ein Mann ist kein Mann. Soviel Köpfe, soviel Sinne.*

А. ЧИСЛО

Б. ЛЮДИНА

В. ЧАСТИНА

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка. Учебное пособие / Н.Ф. Алефиренко. – Москва: Флинта, 2010. – 288 с.
2. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1996.
3. Балашова С.С. Лінгвокультурний концепт як одиниця дослідження // Сучасні дослідження з іноземної філології. Зб. наук. пр / С.С. Балашова. – Ужгород: ПП Підголицин П.Ю., 2006. – Вип.4. – С. 332-340.
2. Бронська А. Лінгвокраїнознавчий аспект у викладанні української мови як іноземної / А. Бронська // Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах України. – 2000. – №7. – С.43.
3. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография / Ю.В. Бромлей. – М.: Наука, 1983. – 412 с.
4. Верещагин Е.М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Методическое мастерство. - 3-е изд., перераб. и доп. / Е.М. Верещагин, В.Г Костомаров. – М.: Рус. язык, 1983. – 269 с.
5. Герц Г. Принципы механики, изложенные в новой связи / Г. Герц // Жизнь науки. Антология вступлений к классическому естествознанию. – М.: АН СССР, 1973. – 387с.
6. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 2000. – 400 с.
7. Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический анализ / И.Г. Дубов // Вопросы психологи, 1993. – № 5. –С. 20-29.
8. Гумбольдт В. О. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человечества / В.О. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С. 156-180.
9. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / М.П. Кочерган. К.: Видавничий центр "Академія", 2001. – 368 с.

10. Кубрякова Е. С. Языковая картина мира как особый способ репрезентации образа мира в сознании человека / Е.С. Кубрякова // Вестник чувашского государственного педагогического университета имени И. Я. Яковлева, 2003. – №4 (38). – С. 2-12.
- 11.
12. Марковина И.Ю. Влияние национальной специфики языка и культуры на процесс межкультурного общения / И. Ю. Марковина // Речевое общение: проблемы и перспективы. – М., 1983. – С. 187-212.
- 13.Павлюк Л.С. Знак, символ, міф у масовій комунікації / Л.С. Павлюк. – К.: ПАІС, 2009. – 120 с.
- 14.Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М.: Прогресс, 1993. – 654 с.
15. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 247 с.
16. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 264 с.
17. Томахин Г Д. От страноведения к фоновым знаниям носителей языка и национально-культурной семантике языковых единиц в их языковом сознании / Г.Д. Томахин // Русский язык за рубежом, 1995. – № 1. – С. 172.
18. Федоров А.В. Введение в теорию перевода / А.В. Федоров. – М.: Изд-во на иностр. яз., 1958. – С. 182.
19. Хайдеггер М. Время картины мира / М. Хайдеггер // Время и бытие. – М.: Республика, 1993. – С. 41-62.
- 20.Храмова В. До проблеми української ментальності / В. Храмова // Українська душа. – К., 1993. – С. 3-35.
- 21.Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика / А.Д. Швейцер. – М.: Воениздат, 1973. – С. 250-251.
22. Фірсова Ю.А. Фразеологічні одиниці з топонімічним компонентом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект / Ю.А. Фірсова. – К.: КНЛУ, 2002. – 19 с.

23. Флоренский П.А. Имена / П.А. Флоренский. – СПб: Азбука, 2007. – 336 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1996.
2. Баландіна Н. Методологічне підґрунтя дослідження мовних стереотипів // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип.ІV. – С. 316-321.
3. Балашова С.С. Лінгвокультурний концепт як одиниця дослідження // Сучасні дослідження з іноземної філології. Зб. наук. пр. – Ужгород: ПП Підголицин П.Ю., 2006. – Вип.4. – С. 332-340.
4. Белєхова Л.І. Словесний поетичний образ у когнітивній парадигмі: огляд робіт американських лінгвістів // Філол. студії: Наук. часопис Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк: Волинський академ. дім „Планета”, 2001. – №2. – С. 24-31.
5. Белєхова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: Дис. ... д-ра філол. н. – К.: КНЛУ, 2002.
6. Белєхова Л.І. Мімезис і дієгезис в образному просторі текстів американської поезії // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. – Вип.І. – С. 171-177.
7. Белєхова Л.І. Концептуальний оксиморон: креативний механізм формування новизни словесних образів (на матеріалі американської поезії) // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип.ІІІ. – С. 79-86.
8. Белєхова Л.І. Сучасний підхід до інтерпретації художнього тексту // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип.ІV. – С. 288-292.
9. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по англ. филол. – Тамбов: Изд-во Тамбов. ун-та, 2000.

10. Борзенко С., Бабаєва Л. Формування когнітивної та комунікативної компетенції в іншомовній аудиторії шляхом лінгвістичного аналізу художнього тексту // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип.ІV. – С. 212-215.
11. Будагов Р.А. Человек и его язык. – М., 1974.
12. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М., 1997.
13. Витгенштейн Л. Философские работы. – М.: Гнозис, 1994. – Ч.1.
14. Голобородько К.Ю. Когнітивна лінгвістика: дослідницький інструментарій та моделювання концептосфери митця // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип.ІV. – С. 295-300.
15. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования // Лінгвістичні студії. – Черкаси, 1997. – С. 3-11.
16. Іваненко С.М., Карпусь А.К. Лінгвостилістична інтерпретація тексту (для факультетів іноземних мов університетів і педагогічних вищих закладів освіти): Підручник. – К.: КДЛУ, 1998.
17. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004.
18. Кибрик А.Е. Когнитивные исследования по дискурсу // ВЯ. – 1994. – №5. – С. 126-132.
19. Ковтанюк М. Розмежування термінів „концепт” і „поняття” в лінгвістичних дослідженнях // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Зб. наук. пр. Германська філол. – Чернівці: Рута, 2003. – Вип.155. – С. 3-7.
20. Концептуальный анализ: Методы, результаты, перспективы. Логический анализ языка. – М., 1990.
21. Кравцова Ю.В. Метафоризация как способ познания и концептуализации мира // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – Вип.У. – С. 333-337.
22. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005.

23. Кубрякова Е.С. Обеспечение речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона // Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991.
24. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Яз. слав. культуры, 2004.
25. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996.
26. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту. – Вінниця: Нова книга, 2004.
27. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – Вып.23. – С. 12-51.
28. Лассан Е. „Надежда”: семантический и концептуальный анализ // *Respectus philologicus*. Вільнюс, 2002. – 2(7).
29. Плотников Б.О. Основы семасиологии. – Мн.: Выш. шк., 1984.
30. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие „концепт” в лингвистических исследованиях. – Воронеж, 1999.
31. Селіванова О. Концептуальний аналіз: проблеми та принципи // *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”*: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип.ІУ. – С. 194-197.
32. Скаб М. Методика концептуального аналізу: проблеми та вирішення // *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”*: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип.ІУ. – С. 356-360.
33. Скідан О. Моделювання концептів у різних наукових парадигмах // *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”*: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – Вип.У. – С. 360-369.
34. Стрільчук А. Когнітивно-семіотичні принципи синтаксичної організації поетичного тексту // *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”*: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – Вип.У. – С. 369-373.

35. Тропина Н.П. „Каноны” языковой картины мира и таксономические классы глагольных актантов // *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”*: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. – Вип.І. – С. 122-125.
36. Шахнарович А.М., Голод В.И. Когнитивные и коммуникативные аспекты речевой деятельности // *ВЯ*, 1986. – №2. – С. 52-56.
37. Чернищенко І. Мова, культура, мовна особистість та мовна картина світу // *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”*: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип.ІV. – С. 198-200.
38. Яковлева В. Взаємозв'язок ментальності та мовної системи // *Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Сер.: „Лінгвістика”*: Зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – Вип.ІV. – С. 201-204.
39. Ames C. Competitive, cooperative and individual goal structures: A cognitive-motivational analysis // *Research on motivation in education*. – Greenwich, CT: Academic Press, 1984. – Vol.1. – P. 177-208.
40. Belexhova L. Prototypical vs non-prototypical interpretation of poetic texts // *Journal of British and American Studies*. – Fimisoara: Oradea, 2000. – Vol. VI. – P. 160-166.
41. Dobrovan T.I. The English preposition „by” from a cognitive perspective // *Нова філологія*. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – №14. – P. 58-64.
42. Große E.U. *Text und Kommunikation*. – Stuttgart, Berlin, 1976.
43. Langacker R. *Foundations of cognitive grammar: In 2 volumes*. – Stanford: Stanford Univ. Press, 1987. – Vol.1.
44. Rössler G. *Untersuchungen zum Problem der Mit- und Nebenbedeutung*. – Wiesbaden: Franz Steiner Verl., 1979.
45. Ullman S. *Semantics. An introduction to the Science of Meaning*. – Oxford, 1964.
46. Weinreich U. *Languages in Contact*. – The Hague: Mouton, 1970.
47. Wierzbicka A. *Semantics, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Culture. Specific Configurations*. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1992.

48. Wilkins W. Thematic structure and reflexivization // W. Wilkins (ed.) *Syntax and Semantics*. – San Diego: Academic Press, 1988. – Vol. XXI. – P. 191-192.

